

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2Гуц

DOI 10.31654/2520-6966-2020-16f-101-50-64

Т. Чумак

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України

До питання національно-духовної проблематики публіцистичного циклу Євгена Гуцала «Ментальність орди»

Творчість одного з чільних представників українського прозового шістдесятництва Євгена Гуцала до наших днів залишається однією з найменш досліджених сторінок історії української літератури другої половини ХХ ст. Незважаючи на широкі обговорення його творів за життя автора, численні рецензії та критичні відеауки сучасників, системне наукове вивчення його творчого доробку в останнє десятиліття щойно розпочалося. Тим часом проза Є. Гуцала, багата й різноманітна за жанрами, проблематикою, яскравими персонажами, художніми знахідками, потребує синтетичного наукового осмислення, оскільки належить до ключових здобутків української літератури ХХ ст. Особливо актуальним є питання національно-духовної проблематики публіцистичного циклу Євгена Гуцала «Ментальність орди», оскільки саме в цьому циклі найяскравіше виявилися морально-духовні орієнтири письменника, спрямовані на утвердження рис українського національного характеру в свідомості сучасників. Творчість Євгена Гуцала, як і творчість багатьох шістдесятників, стала справжнім викликом радянській літературній думці, що виливалося у гострій критиці партійних чиновників, які не могли та і не бажали осягнути зміст «не соціалістичної» літератури. Книга Гуцала багата на історичний, літературний, фольклорний матеріал. Збірка відзначається авторською аналітичністю сучасних подій, газетних і телевізійних новин, виступів громадських діячів. За переконанням письменника, саме тривала залежність України від Росії в межах створеної російським етносом імперії і спричинила жорстокі нелюдські умови життя «на нашій не своїй землі». Взаємини українського і російського народів письменник розглядає в контексті протиставлення двох типів цивілізацій – осілого, землеробського, з одного боку, і кочового, загарбницького, з іншого. У цьому зіткненні народ-кочівник, якого веде невситиме прагнення територіальної експансії, захоплення все нових і нових земель. Є. Гуца-

ло займає патріотичну позицію, але патріотичність не виражається у хворобливій пристрасі до деморалізації російської експансії, а в чітко усвідомленому прагненні самостійного вибору шляху як на політичному, так і на суспільному рівні. Вибір письменника зводиться до свободи слова, свободи совісті, свободи асоціацій, свободи обирати і бути обраним. Автор мав на меті реконструювати національну ідентичність, зміцнити національно-духовний стрижень, займаючи органічну позицію, завжди відкрити до дискусії та множинності інтерпретацій. Письменник засуджує нездатність витворення фундаментальної основи національно-духовного буття.

Ключові слова: становлення української державності, духовний світ, соціальні умови, національна ідентичність, українська земля, російська ментальність.

Сьогодні спостерігається нагальна потреба наукового переосмислення творчості Євгена Гуцала під якісно новим кутом зору. Досвід вітчизняної історії свідчить, що українське суспільство досить мало знає та вивчає свою літературу, яка, на жаль, тривалий час вважалась непопулярною. Особливо це явище спостерігається серед молоді, яка лише зараз починає активно звертатися до літературної спадщини українського народу та намагається знайти відповіді на кричущі питання сьогодення. Водночас, саме у творчості таких митців, як Євген Гуцало, можна віднайти ті істини, які зараз шукає наш народ та які мають важливе значення для усвідомлення причин та передумов тієї ситуації, в якій перебуває Україна. Ці істини стосуються як минулого, так і сучасності нашої держави. Тим часом проблема національно-духовної проблематики, зокрема у творчості Є. Гуцала, належить до найменш досліджених у сучасному українському літературознавстві.

60-ті роки були вузловим моментом історії літератури другої половини ХХ ст.: час хрущовської «відлиги», що позначився на всіх сторонах культурного життя і спричинив виникнення нових літературних явищ, найпомітніше з яких – шістдесятництво. Воно виникло в тісному зв'язку з плідною працею письменників старшого покоління, формуючи два прозові потоки: один – дебюти молодих літераторів, другий – творчість прозаїків старших поколінь. Протягом цього знаменного десятиліття шістдесятництво утверджується як провідна й центральна «вісь» літературного розвитку, підпорядковуючи собі художні набутки письменників інших поколінь, стаючи «візитною карткою» цього часу. Ця пріоритетність шістдесятництва особливо яскраво виявляється у прозі.

Українську прозу другої половини ХХ ст. найвиразніше репрезентують шістдесятники В. Близнець, В. Дрозд, Г. Тютюнник, В. Шевчук, Ю. Щербак, серед них Є. Гуцало належить одне з найпочесніших місць. Євген Гуцало випередив свій час на багато років вперед. Соціалістична думка тодішніх літературознавців не була здатна збагнути та зрозуміти глибину його творчості. Чимало радянських літературних творців користувалися у своїй творчості обмеженими засобами соцреалізму, який тривалий час нав'язувався народу. Творчість Євгена Гуцала, як і творчість багатьох шістдесятників, стала справжнім викликом радянській літературній думці, що виливалося у гострій критиці партійних чиновників, які не могли та і не бажали досягнути зміст «не соціалістичної» літератури. Чимало таких митців поплатилися за свою творчість життям або тривалими роками у виправних таборах чи в палатах психіатричних лікарень. Митець вкладав у свої твори власну душу, він абсолютно не прагнув того, щоб його вивчали у школах чи відзначали державними нагородами. Не визнавав жодних рамок чи правил у літературі, а творив та писав так, як розумів, так, як відчував серцем. «Євгена Гуцала неможливо було вкласти в те чи інше проблемно-тематичне «прокрустове ложе...», – зазначає М. Жулинський [1, с. 5], а його «психологічний аналіз у системі зображувальних засобів творення характеру є провідним» [2, с. 100]. Парадоксальним чином творчість шістдесятників протягом наступних десятиліть дедалі більше усвідомлюється і сприймається як цілісність, хоча у своїй творчій практиці письменники в цей час відчутно віддаляються від своєї початкової одностайності. Кожен із них стає виразною творчою індивідуальністю, розвиває власний стиль, майже втрачаючи будь-які риси подібності з іншими представниками свого покоління. Проте підстава для такого об'єднання існує, і вона дуже поважна: це нова концепція української національної духовності, втілена в різноманітні індивідуальні образні системи. Саме вона лягла в основу ідентифікації нового покоління письменників і згодом набувала в їхній творчості різноманітних індивідуальних інтерпретацій. Вона зберігається в основних рисах у зрілій і пізній прозі шістдесятників як конституційний базис, незважаючи на широку варіативність індивідуально-авторських стилів.

Національна самосвідомість через унікальну систему цінностей та ідеалів забезпечує духовний, ідеологічний фундамент функціонування держави, сприяє виробленню перспективних орієнтирів суспільного розвитку. Кожній людині, суспільству притаманна своя специфічна ієрархія цінностей, які виступають сполучною ланкою

індивідуального і суспільного життя. Духовні цінності, що належать народові, національній спільноті й становлять основу їх існування та розвитку, є національними духовними цінностями, які утворюють духовно-ціннісне ядро національної самосвідомості.

Українцям, як багатьом іншим народам у світі, довелося творити націю у бездержавному стані, могутніми засобами культури, мови, традицій впродовж майже тисячоліття і змагатися за свою політичну свободу та політично організоване життя у формі самостійної держави. Ці та інші проблеми знайшли своє втілення на сторінках публіцистичного циклу Євгена Гуцала «Ментальність орди», присвяченого україно-російським стосункам. Окремою збіркою книжка вийшла 1996 року [3]. Збірку складають статті: «Пектораль» (1993), «Буслаєвщина, або ж Не вздовж, а впоперек каменя» (1994), «Безодня, або ж Іван Грозний: «Все воры» (1994), «Ментальність орди, або ж Творення «євроазійського простору» (1994), «Оргія, або ж Ефект мухомора» (1994), «Гусячі багнети, або ж Г. Державін: «Поля и грады – стали гробы» (1994), «Знак Чечні», «Знак Хіви» (1995), «Раби рабів, або ж «Какую Россию мы потеряли?» (1995).

Поштовхом до написання циклу послужила стаття відомого російського вченого академіка Д. Лихачова в журналі «Новый мир» «Нельзя уйти от самих себя...» (Историческое самосознание и культура России)». У сталінську добу академік Лихачов належав до тих учених, які підтримували прогресивні рухи в Україні, проте коли справа зайшла про повернення культурних цінностей, нагробованих царською та радянською імперіями у «менших братів», світогляд науковця докорінно змінився не на користь вищезгаданого «меншого брата». Збірка стала своєрідним виявом історико-філософських та політичних роздумів письменника про коріння російської експансіоністської політики – теми актуальної і сьогодні.

Національна ідея взагалі була однією з провідних у публіцистиці 90-х років ХХ ст. У значній кількості статей, які з'явилися у провідних виданнях, піднімалися питання історичного часу, культурно-етнічного простору буття українського народу та споріднених із ним історичною долею інших етносів, стосунків України та Росії, проявів «демократичного» нігілізму, аналізу сумісності та несумісності національних інтересів країн та ін. Книга Гуцала багата на історичний, літературний, фольклорний матеріал. Збірка відзначається авторською аналітичністю сучасних подій, газетних і телевізійних новин, виступів громадських діячів. У збірці досліджені роботи багатьох теоретиків, науковців, письменників: Д. Лихачова, С. Соловйова, В. Налівкіна, Ф. Достоєвського, О. Пушкіна, С. Гербер-

штейна, М. Погодіна, М. Шелгунова, О. Герцена, Дітера Гро, Д. Флетчера та ін.

Національні орієнтири, образи і символи проглядаються у збірці не лише у способі мислення самого письменника, а й у особливих поглядах на світобудову, що знайшли своє вираження у проведених аналогіях, поясненнях, пророцтвах. Як зазначає сам автор, «мабуть, я сам – такий, як є, – не зміг би раніше написати «Ментальність орди». Але ж гріх було не задуматися над співжиттям, з дозволу сказати, російського та українського народів на українській таки землі, гріх було не задуматися над російською ментальністю, яка не є такою сама в собі чи сама по собі, а яка силоміць заклала в свою дуже специфічну структуру, нашу українську ментальність, нашу по-своєму дуже специфічну структуру української вдачі. Силою агресії, силою зброї, силою патологічної брутальності й патологічного розбою нам постійно нав'язувався культ російського народу, нам постійно нав'язували цивілізацію брехні, пияцтва, ненависті до праці, нав'язувалася цивілізація безгосподарності, хаосу, безперспективності, цивілізація мародерства. Зрештою, ота війна в Чечні, яку бачимо сьогодні. Така сама чеченська війна велася в Україні завжди. Тут завжди вистачало тих контрактників, які прибували на заробітки, як нині приїжджають контрактники з усієї Росії на заробітки – вбивати! – в Чечню. І хіба Україну не закладено в цю страхітливую цивілізацію постійного пограбування й мародерства, геноциду, хіба сьогодні, як і завжди, Україна не є отією шевченківською покриткою? Україна була і є «рабою рабів», бо такою «рабою рабів» є Росія, іншою вона бути не здатна, але чи можемо ми змиритися й сьогодні з роллю «раби рабів» – України? І чи може тут наша література грати пасивну роль?» [4, с. 5].

І є своя глибока закономірність в тому, що публіцистичний цикл письменника в зазначеному виданні починається з «Пекторалі». Цю статтю, чи, швидше, есей, написаний раніше, в 1993 році, надихає віра у відродження України, її творчої потуги, втіленої в слові, пам'ятках культури, історії. «З глини, з порошу, з небуття-буття відновлюється Україна, її душа, її слово». Проте повернення до себе, до своїх джерел вимагає величезних зусиль. Адже українське суспільство пережило кілька століть жадлимих руйнацій, коли були дискредитовані всі християнські заповіді, коли обман, брехня, ошуканство стали нормами моралі. «І невже це суспільство зміниться, переродиться, постане в іншій іпостасі?» – запитує письменник. І відповідає твердим: «А повинне. І повинні відродитися українська душа, українське слово. І багатостраждальна література. Важкі ці пологи,

але інших метаморфоз нам не дано, бо умови – вкрай жорсткі, нелюдські» [5, с. 427].

У публіцистичному циклі, названому за однією зі статей «Ментальність орди», Гуцало, власне, й аналізує першопричини тих украї складних обставин, в яких Україні доводиться долати шлях повернення до себе. Поштовхом до написання статей стала послена реанімація в засобах масової інформації після приходу до влади А. Кучми поняття євразійського простору і тези про необхідність повернення України до євразійської цивілізації, в орбіті якої вона перебувала впродовж кількох століть.

За переконанням письменника, саме тривала залежність України від Росії в межах створеної російським етносом імперії і спричинила жорсткі нелюдські умови життя «на нашій не своїй землі». Взаємини українського і російського народів письменник розглядає в контексті протиставлення двох типів цивілізацій – осілого, землеробського, з одного боку, і кочового, загарбницького, з іншого. У цьому зіткненні народ-кочівник, якого веде невситиме прагнення територіальної експансії, захоплення все нових і нових земель, якого не зупиняє жоден досягнутий рубіж, неминуче перемагає землероба. Поширившись на величезному просторі, не закорінений в питомий ґрунт, призвичаєний до грабіжництва, існування коштом чужої праці, народ-завойовник руйнує усталений, органічно вписаний в довкілля господарчий лад поневолених народів, їх звичаї, культуру, ідентичність.

Осмилення історії українсько-російських стосунків як конфлікту носіїв різних цивілізаційних начал – осілого й кочового – має досить тривалу традицію в українській історичній, культурологічній та художній літературі. Якщо обмежитись лише художньо-філософськими інтерпретаціями цієї теми, то до попередників Гуцала слід віднести Лесю Українку, яка в кількох драматичних поемах дала унікальний за глибиною художній аналіз теми національного поневолення з виразною проекцією на характер українсько-російських відносин, Тодосю Осьмачку з його «Старшим боярином», де в такому ж контексті змальовано руйнацію традиційної селянської культури під час столипінської реформи, Євгена Маланюка, в поезії та есеїстиці якого мотив деформації колективної народної психіки під тиском чужинецької експансії належить до провідних.

Багате фактично-документальне підґрунтя збірки для пересічного українського читача виявилось принципово новим і незвичним. З метою роз'яснення багатьох «невідомих» Гуцало спробував виявити і схарактеризувати утвердження основних аспектів націо-

нально-екзистенціальної домінанти в україно-російському метадискурсі. Оскільки український народ постійно підлягав духовній нівеляції, національному знекровленню: «Тебе вирізають на твоїй же території, а потім ще й беруть на себе клопіт зберігати тебе на твоїй же території» [5, с. 408], нав'язуванню ворожих догм «класовості», «пролетарського інтернаціоналізму», «комуністичної ідеології», в першу чергу постраждала етнічна самототожність нації. Постійний тиск з боку всемогутньої політичної сили імперської держави призвів до абсурдного відчуття «виламаних владою рук», заплутаності вибору життєвого шляху: «Якщо особа зрікалась українства, світ ставав до неї відносно терпимішим і толерантнішим. Кожному довелося пройти через екзистенціальний вибір – відмежуватися від своєї національності і здобути абсурдне полегшення чи залишитися в ній і зазнати фізичного та психологічного нищення» [6, с. 64]. Тож не такою вже нелогічною видається пропозиція автора занести український народ до Червоної книги народів ООН, як народ, який зникає з лиця землі.

Гуцало засуджує не тільки нав'язування меншовартості, а й індивідуальний і колективний самоізоляціонізм «захребетно-безхребетного» зразка «моя хата скраю». Концентруючи увагу на ідеї національної самоідентичності та єдності, застерігає про розбиття монолітних зв'язків усіх часів і народів «об підводне і надводне каміння нашого безглузлого-абсурдного-глузду», підкреслює необхідність пошуку своєї справжньої сутності: «Людина сама для себе є мірою пізнання космосу, його розвитку та законів, і міра пізнання самої себе – і всього людства – через свою індивідуальність. Організм індивідуальності стає синонімом організму людства, а організм людства – синонімом організму індивідуальності» [5, с. 393]. Це твердження має відношення до всіх народів світу, оскільки і минуле і майбутнє «прочитується і моделюється досвідом окремої людини, і досвід людини стає досвідом людства» [5, с. 393].

Основний зміст збірки «Ментальність орди» окреслює політичний світогляд митця щодо «санкціонування насильства проти неросіян, головних особливостей колоніальної риторики: Гуцало зосереджував свою увагу здебільшого на мовчазному схваленні, бо навіть уславленні в російській літературі грабунків і безвідповідального оргіастичного насильства» [7, с. 396]. Автор не переконує у правильності своїх тверджень, а вмотивовано підводить читача до формування власної точки зору.

Жанровій характеристиці збірки притаманне поєднання репродуктивного та аналітичного стилів. Репродуктивний стиль допо-

магає письменникові формувати ситуації у свідомості читачів. Поліфонічність деталі дає можливість читачу самому домислювати картину створеної автором дійсності. Збірка вражає влучністю емоційної насиченості оповіді, детальністю, демонстративністю, випадковістю проведених аналогій, нарочитістю, блискучою парадоксальністю образного мислення. Стилістична забарвленість твориться за допомогою як ефектних, так і стриманих деталей.

Письменникові болить доля країни, моральне здоров'я нації, духовна спорідненість історії і сучасного світу: «Адже тільки подумати, як довго в нас було дискредитовано заповіді християнської моралі – сказано «не вбий», а суспільство стояло на вбивствах, сказано «не кради», а суспільство стояло на злочинстві; обман, брехня, ошуканство стали нормами моралі» [5, с. 399].

Принагідно слід зазначити, що, згідно зі спостереженнями автора, поступово змінилось і саме усвідомлення моральності. Виходить, що моральні проблеми поступово специфікуються. Якщо раніше дотримання десяти заповідей було достатньою умовою для визнання моральності поведінки, то нині виникає більш складна формула моральності як такої. Стало значно важче розрізнити моральність чи аморальність засобів, які виправдовують досягнення великої загальнонаціональної, загальнодержавної мети.

Вибір письменника зводиться до свободи слова, свободи совісті, свободи асоціацій, свободи обирати і бути обраним. Є. Гуцало займає патріотичну позицію, інакше і не могло бути, але патріотичність не виражається у хворобливій пристрасі до деморалізації російської експансії, а в чітко усвідомленому прагненні самостійного вибору шляху як на політичному, так і на суспільному рівні: «Для історії – як для безперервного процесу, що є продуктом і постійно твореним результатом цієї народної самосвідомості, котра може бути лише сама собою, вірною своїй природі, і нічим іншим, що суперечило б чи заперечувало б цю природу, й тут украй важливо побачити цю природу у її справжніх особливостях, а не схимерованих візіями засліпленого патріота» [5, с. 447].

Є. Гуцала не покидала ідея національної самототожності: «А як же ми, силоміць прив'язані до колісниць імперського народу? Чому й ми разом з ним приречені бути «исключением среди народов», бо ж не можемо вибудувати свою долю відповідно до свого менталітету, а повинні мавпувати долю імперського народу?» [5, с. 427].

Варто сказати, що національна ідея, як сутнісний стрижень ідеологічної системи, за своїм історико-суспільним змістом, повинна цілковито розкрити квінтесенцію цивілізаційного і духовно-культур-

ного феномену українськості, його творця-українця і український народ. За цим підходом, національна ідея концентрує увагу на центральній позиції державної ідеології, яка полягає у конструюванні найвищої цінності українського суспільства – людину-українця, яка впродовж тисячоліття, безперервно освоюючи свій етнічний простір, створила в ньому культурно-історичну унікальність як вагомую частку світової цивілізації. Українці впродовж століть створили затишок для представників інших народів на обжитій території, розраховуючи на взаємність, злагодженість і пошанування національних цінностей. Окупаційні режими створювали умови для суспільного дискомфорту, зумисне фальсифікуючи історичні події, культурні явища, спотворюючи доброзичливість українців, нав'язуючи розуміння ущербності, і що найбільш несправедливо і дошкульно – периферійності культури [8, с. 21].

Письменник занурюється у вир нагальних, постійно загострених проблем навколо ідеї «слов'янського союзу», постійно наростаючої «еволюції» в демократизації відносин між Україною та Росією. Автор виявився не тільки неординарним ученим, а й майстерним аналітиком і прогнозістом. Гуцало не розставляє крапки, а слушно застерігає: «Чи ідея нового прогресу знову не обернеться ідеєю викривленого, спотвореного прогресу, й вираз доброзичливого очікування на наших обличчях не перетвориться на конвульсійну гримасу жаху та болю?» [5, с. 564]. На превеликий жаль, ці проблеми не можуть вирішитися в загальній формі. Вони потребують індивідуального підходу та особистої відповідальності кожного свідомого громадянина. Хочеться вірити, що нам вдасться зберегти самототожність національної автономності, перетворити загальнолюдський досвід на національну іпостась теперішнього і майбутнього буття. Публіцистичний доробок митця може стати закликком до самозаглибленого споглядання, бути надбанням духовності нового тисячоліття [9, с. 85–89].

Можна, звичайно, закинути Гуцалові занадто прямолінійну категоричність, ба навіть упередженість, яку визнавав він сам, в оцінці неспроможності росіян до сприйняття ідеї верховенства права («правового сприйняття буття російська ментальність не допускала, не допускає і не допустить. Чи я помиляюсь, надто категоричний? Хотілося б помилитись») [5, с. 564].

Було б дуже добре, якби Гуцало помилився. Було б дуже добре і для України, і для інших країн пострадянського простору, якби в Росії почались нарешті реальні процеси демократизації й лібералізації суспільства. А проте політичний розвиток Росії іде в іншому

напрямі – напрямі посилення неоімперських амбіцій її провідників, наступу на права людини й свободу слова, посилення авторитарного стилю управління державою.

За ті півтора десятки років, що минули з часу публікації «Ментальності орди», жодна із загроз з боку Росії, які й спонукали письменника до публіцистичного висвітлення історії російських завоювань, не зникла. Російська окупація Донбасу є складовою так званої «гібридної» війни проти України, що розпочалася у лютому 2014 р. з незаконної анексії Криму. Водночас експансію Кремля на «українському напрямі» слід розглядати в контексті загальної неоімперської агресивної політики РФ на світовій арені. Країна-агресор не визнає себе стороною конфлікту на Сході України, блокує мирні ініціативи.

Зараз безпосередньо Росія управляє всім: економікою, придушене будь-яке політичне життя. Тому ми чітко розцінюємо, що це війна Росії проти України. Це так звана війна четвертого покоління, де невійськові чинники, не пряме військове втручання, а економічне, політичне, інформаційне, релігійне. Це світоглядна війна, метою якої є не завоювати країну, а підірвати життєздатність цієї країни.

Закостенілі традиції цивілізації грабіжництва з неймовірно роздутим бюрократичним апаратом, що працює не на суспільство, а на самозбереження й самовідтворення, корупція і хабарництво в чиновницьких кабінетах, продажність суддів – весь цей букет хронічних хвороб імперії, про які йдеться в «Ментальності орди», досі тримає в своїх цупких лабетах Україну. Тримає міцно, бо навіть демократичні здобутки таких масштабних народних зрушень, як Помаранчева революція та революція Гідності, коли, здавалося, почався відлік нового часу – формування громадянського суспільства і рух до побудови національної правової держави, – знову загальмовано і знову поставлено під загрозу внаслідок воєнних дій та протистояння політичних партій всередині країни.

Отже, час показав, що велика тривога письменника за долю батьківщини, здобута державність якої лишається хиткою і непевною, була не марною. Моральне й духовне спустошення, спричинене імперською асиміляцією питомого мовно-культурного доквілля, яскраво виявилось і в сприйнятті «Ментальності орди» в певних інтелектуальних колах. Різко негативні відгуки на книжку з'явилися не тільки в газеті соціалістичної партії «Товарищ», в чому не було жодних несподіванок, а й у виданнях, які позиціонують себе як ліберально-демократичні. У новоствореній в 1996 році газеті «День» було опубліковано кілька негативних рецензій на книжку Гуцала.

Автор однієї з них, історик Олексій Толочко, у статті під назвою «Ментальність Ясиру» звинуватив письменника в русофобії і в спробі ірраціонального проектування на сусідній народ власного етнічного досвіду гріхів і пророцтв. «Минуло 5 років, відколи ми перестали жити в російському контексті, – писав О. Толочко, – війна закінчилася, армію здемобілізовано. І коли хтось не встиг вчасно на фронт, не навоювався і не насидівся в окопах, а тому вирушає партизанити в ліси, це не значить, що ми маємо рушити за ним» [10, с. 4].

Ліберальна толерантність у міжнаціональних стосунках, яку начебто обстоює О. Толочко в дискусії з письменником, що дозволив собі некоректність у ставленні до сусідів, була б доречною, якби постсоветські взаємини України з Росією досягли західних стандартів міжнародного співробітництва. Натомість ставлення російського політикуму до українського суверенітету значно ближче до комінтернівської схеми «дружби народів», дотепно висміяної Дж. Орвеллом у «Скотофермі» в образі Кішки з «Комітету перевиховання диких тварин», яка читала горобцям лекції про «братерство тварин», вмовляючи їх сісти їй на лапку.

Як зауважує журналіст Микола Рябчук, Росія, безумовно, ще довго буде проблемою і для України, і для світу, і для самої себе. Проблема націєтворення стоїть перед росіянами не менш гостро, ніж перед українцями. З тією лише різницею, що одним доводиться творити модерну націю з імперської спільноти, а другим – зі спільноти пост-імперської, себто з різноетнічної, різномовної, різноментальної «советської» маси, що опинилася збігом обставин на етнічно українському уламку імперії. Росіянам – долати «ментальність орди», українцям – «ментальність ясиру», а разом і «ментальність яничара». Книжка Гуцала, за великим рахунком, – це полеміка не з «ордою», а з «яничарством», тобто з тією частиною «ясиру», яка стала на бік завойовника, прийняла його цінності і його, зрештою, ставлення до колишніх одноплемінників-«однойсиричників».

За роки незалежності, таким чином, українці зовсім не «перестали жити у російському контексті». Це підтверджує геополітика, економіка, а найдужче – культура. Вистачить емпіричного погляду на те, чия церква є панівною в «українській» державі і чий телебачення, чії книги й газети, чия, зрештою, мова домінує у вишах і війську, в установах і просто на вулицях [11].

Нацизм людство засудило – більшовизм досі не засуджений, і в цьому основа трагізму суспільних перипетій ХХ ст. Історична помилка Заходу полягає у тому, що він до кінця не усвідомив меха-

ніки кривавого експериментування представників однієї нації («старшого брата») над іншою нацією («молодшим братом»). Адже більшовицький експеримент бумерангом торкнув також долі мільйонів людей на Заході, вплинув трагічно на розвиток історії після Другої світової війни [12, с. 78]. Очевидно, що політкоректність в українсько-російських міжнаціональних взаєминах поки що належить до сфери демагогії. Ніхто не побудує нам суверенну державу, в якій пануватиме демократія й верховенство права. Це залежить тільки від нас. Але для цього потрібно здолати інерцію ментальної й духовної залежності від колишньої євразійської імперії. В цьому й переконує нас остання праця Євгена Гуцала.

Слід сказати, що автор «Ментальності орди» не відриває останню комуністичну стадію історичного розвитку Російської імперії від попередньої самодержавної, а вважає комуністичну Росію її закономірним продовженням. Як підкреслює Гуцало, звичка до насильства як способу буття і в своєму середовищі, і в середовищі підкорених народів, терор знизу і терор згори як форма державності і побутування народонаселення в імперії підготували сприятливий ґрунт для засвоєння ідей Маркса-Леніна та їх більшовицького втілення. Соціалістична ідея була сприйнята в російській колективній свідомості, звиклій до постійного поневолення і пограбування інших народів, як можливість реалізувати соціальну справедливість шляхом розбійницького «перерозподілу» власності. Це й забезпечило перемогу жовтневого перевороту, коли Ульянов-Ленін, зазначає письменник, «ці звичаї й ці норми ввів до державної ідеології, до кривавої соціальної філософії, покликавши і призначивши на ролі рушіїв російської історії і захисників Російської імперії кримінальних злочинців та авантюристів, таким чином як до абсурду криміналізувавши історію Росії, так і до абсурду стероризувавши історію «народів Росії».

Таким чином, можна дійти висновку, що автор мав на меті реконструювати національну ідентичність, зміцнити національно-духовний стрижень, займаючи органічну позицію, завжди відкриту до дискутування та множинності інтерпретацій. Письменник засуджує нездатність витворення фундаментальної основи національно-духовного буття. Як зазначає сам автор: «Навчитися розуміти й шанувати свою національну вдачу, дбати за її традиційне самозбереження й саморозвиток, черпати з її скарбів усе найкраще для утвердження й впотужнення народної духовності... як тут не сподіватись на те, що нові імена сказали – і ще скажуть – своє слово» [13, с. 32]. Нині перед народом України постає завдання станов-

лення й розвитку державності, особливої ваги набуває формування духовного світу її громадян.

Національна свідомість мусить вийти з індивідуального стану і реалізувати свій потенціал, тільки таким чином з'явиться змога уникнути тотальної всепланетарної катастрофи. Тож сучасник має більше ніж вдосталь тем для міркування, для вибору своєї світоглядної позиції.

Література

1. Жулинський М. Г. Відкрився птахам, людям і рослинам... Десять років без Євгена Гуцала. *Слово і Час*. 2005. № 8.
2. Жулинський М. Г. Наближення: Літературні діалоги. Київ: Дніпро, 1986. 278 с.
3. Гуцало Є. П. Ментальність орди: статті. Київ: Просвіта, 1996. 173 с.
4. Гуцало Є. Чому весь час до Бога знімається рука? *Слово і час*. 1995. № 8.
5. Гуцало Є. П. Твори: у 5 т. Київ: Дніпро, 1997. Т. 5. 576 с.
6. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму. *Слово і час*. 2003. № 6.
7. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.
8. Павлюк С. Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах: влада і суспільство. *Конференція українських випускників програм наукового стажування у США*. Львів, 18–21 вересня 2003 р.
9. Глотова І. В. Публіцистичний пафос збірки Євгена Гуцала «Ментальність орди». *Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія»*. 2007. Т.1, № 1.
10. Толочко О. Ментальність Ясиру. *День*. 1996. 25 груд.
11. Рябчук Микола. На захист «Ясиру»: денационалізація як психологічна проблема. URL: <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r14.html>
12. Федорук О. К. Московитія проти України: політика, культура. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. 152 с.
13. Гуцало Є. Вічні джерела дитинства. *Слово і час*. 1997. № 1.

References

1. Zhulynskiy, M. (2005). Vidkryvsia ptakham, liudiam i roslynam... Desiat rokiv bez Yevhena Hutsala [Opened to birds, people and plants... Ten Years without Yevhen Hutsalo]. Slovo i chas [in Ukrainian].
2. Zhulynskiy, M. (1986). Nablyzhennia: Literaturni dialohy [Approximation: Literary Dialogues]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
3. Hutsalo, Ye. (1996). Mentalnist ordy [The Horde Mentality]. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
4. Hutsalo, Ye. (1995). Chomu ves chas do Boha znimaietsia ruka? [Why Does a Hand Raise to Lord All the Time?]. Slovo i chas [in Ukrainian].

5. Hutsalo, Ye. (1997). *Tvory: v 5 t.* [Writings: in 5 Volumes]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
6. Bondarenko Yu. (2003). *Natsionalna paradyhma ukrainskoho ekzystentsializmu* [National Paradigm of Ukrainian Existentialism]. Slovo i chas [in Ukrainian].
7. Zborovska, N. (2006). *Kod ukrainskoi literatury: Proekt psykhistorii novitnoi ukrainskoi literatury* [Code of Ukrainian Literature: Project of Psychohistory of Modern Ukrainian Literature]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
8. Pavliuk, S. (2003). *Dramatychnist protsesu samoidentyfikatsii ukrainsiv u suchasnykh umovakh: vlada i suspilstvo* [The Drama of the Process of Self-Identification of Ukrainians in Modern Conditions: Power and Society]. Lviv [in Ukrainian].
9. Hlotova, I. (2007). *Publitsystychnyi pafos zbirky Yevhena Hutsala 'Mentalnist ordy'* [Journalistic Pathos of Yevhen Hutsalo's Compilation 'The Horde Mentality']. [in Ukrainian].
10. Tolochko, O. (1996). *Mentalnist Yasyru* [The Yasir Mentality]. Den [in Ukrainian].
11. Riabchuk M. *NA ZAKHYST «laSYRU»: denatsionalizatsiia yak psykholohichna problema* [IN PROTECTION OF "YASIR": Denationalization as a Psychological Problem]. URL: <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r14.html> [in Ukrainian].
12. Fedoruk O. (2006). *Moskovyitiia proty Ukrainy: polityka, kulura* [Muscovites Against Ukraine: Politics, Culture]. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
13. Hutsalo, Ye. (1997). *Vichni dzherela dytynstva* [Eternal Sources of Childhood]. Slovo i chas [in Ukrainian].

T. Chumak

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of the Department of Journalism and Linguistic Communication

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

National and Spiritual Issues in the Publicist Cycle 'Mentalnist ordy' ('The Horde Mentality') by Yevhen Hutsalo

The work of Yevhen Hutsalo, one of the leading representatives of the Ukrainian prose in the 1960's, remains to this day one of the least researched pages in the history of Ukrainian literature of the second half of the 20th century. Despite extensive discussions of his works during the author's lifetime, numerous reviews and critical comments of contemporaries, a systematic scientific study of his work in the last decade has just begun. Meanwhile, Ye. Hutsalo's prose, that is rich and diverse in genres, issues, bright characters, artistic discoveries, needs a synthetic scientific understanding, as it belongs to the key achievements of Ukrainian literature of the 20th century. The issue of the national and spiritual issues of Yevhen Hutsalo's journalistic cycle 'The Horde Mentality' is especially relevant, because it is in this cycle that the writer's moral and spiritual guidelines aimed at affirming the features of the Ukrainian national character in the minds of contemporaries.

The work of Yevhen Hutsalo, as well as the works of lots of sixtiers, became a real challenge to Soviet literature, which resulted in sharp criticism of party officials who could not and did not want to reach the content of 'non-socialist' literature. The book of Hutsalo is rich in historical, literary and folklore material. The compilation of writings is marked by the author's analytical nature of modern events, newspaper and television news, speeches of public figures. According to the writer, it was Ukraine's continued dependence on Russia within the empire created by the Russian ethnic group that caused cruel inhuman living conditions 'on our own not our land.' Hutsalo considers the relations between the Ukrainian and Russian peoples in the context of the opposition of two types of civilizations: settled, agricultural, on the one hand, and nomadic, aggressive, on the other. In this clash, the nomadic people, led by the insatiable desire for territorial expansion, the capture of more and more new lands. Ye. Hutsalo takes a patriotic position, but patriotism is not expressed in a painful passion for the demoralization of Russian expansion, but in a clearly conscious desire to choose a path independently at both the political and social levels. The writer's choice is reduced to freedom of speech, conscience, association, freedom to choose and be elected. The author aimed to reconstruct the national identity, to strengthen the national-spiritual core, taking an organic position always open to discussion and multiplicity of interpretations. The writer condemns the inability to create a fundamental basis of national and spiritual existence.

Key words: formation of Ukrainian statehood, spiritual world, social conditions, national identity, Ukrainian land, Russian mentality.